

*Nizami Xudiyev,
professor, əməkdar elm xadimi,
filologiya elmləri doktoru*

(əvvəlki ötən sayımızda)

Bahar obrazına öz lirik təhkiyə üslubu ilə yanaşır: tale bu yeniyetmə gənci fəlakətlərə doğru səsləyir, həlalik özünü qaçışsız hiss edir, anasının və qardaşının himayəsindədir.

**"Mir Cəlalın poetikası"nın
birinci cildində**

"Təzə şəhər", "Yaşdırlarım" romanlarının poetikası orijinal mizanlarla araşdırılmışdır. Hər iki əsərdə xarakterlərin təmizliyi, istək və arzuların ümidi, gəncliyin canatması, hissələrin aldacağı və qalibliyi, yeni həyata səy kimi məsələlərin təhlili müşahidə edirik. Hər iki əsərdə, xüsusilə, "Təzə şəhər"lə bağlı ədəbi fikirdə də ayrılıq yox deyil. Lakin Mehdi Hüseynin, Əhad Hüseynovun, Qulu Xəlilovun tezisləri obyektivliyi ilə seçilir və bunun isbatına çalışmışdır. "Mir Cəlalın nəsr poetikası" istehsalat romanları'nı tamamilə inkar etmiş, hər şey hərəkətdədir, qəhrəmanlar narahatdır və məqsədin ilkin özlüləri təşəkkül səhəddini keçir. Sırf məişət situasiyalar hakim deyil, ictimai səciyyəlidir" - yazmışdır. Bu ədəbi təzisini Yunis Əhmədov obrazında təfərrüat ilə əsaslandırmışdır. Təhlilə: romanın poetikasında Allahverdi Eminovun irəli sürdü-yü tezisdə obrazların əxlaqi süturnun statik "kəsiyini" görürük.

"Yaşdırlarım"da yazıçı ciddi problemlər qoymuşdur: gənclərin hansı ailələrdə orduya çağırılması və hansı əhvala həsrət etməsi. Yazıçı Kərimzadənin qız nəvəsi Nərimanın lirik, bəzən inadçı olması. Vətənpərvərlik pafosu əsərdə düzgün qoyulur və çağdaş durumumuzda səslənir, erməni daşnakları ilə əsil döyüşdə, təhlükəli məndə oxucu görür; bu, "yazığın ölüm, həyat fəlsəfəsidir" - deyir. "Mir Cəlal Kərimzadə, Nəriman, Səlim, di-

"Mir Cəlalın poetikası" trilogiyası haqqında qeydlərim

gər yaşlı, gənc nəslin təmsilində psixoloji hazırlığın məhədgəşi olan müharibəni predmet kimi "götürmüşdür" - vurğulayır. - "Yaşdırlarım" romanının Qarabağ müharibəsi dövrü üçün əxlaqi - mənəvi tutumunun başqa bir istiqamətdə təhlil edilməsi zərurəti yaranmışdır".

"Mir Cəlalın poetikası"nın ikinci cildi yazığın eyni zamanda ilk yaradıcılıq dövründən bəhs edir və bu illərin bədi yükünü hekayələri daşımışdır, daha geniş rəkursdan yanaşmışdır, ədəbi təhqiddən yayınmamışdır, necə ki, H.Əfəndiyev, Əhad Hüseynov, Y.İsmayılov, İ.Səmsin bəhs etmişlər. "Yazığın estetik qayəsi bundan ibarətdir ki, həqiqəti bilənlər, lakin mənafeyi olmayanlara ağzına su alıb susanlar, dinməyənlər, qorxaqlıq edənələr misilsiz cinayətə yol verirlər" - yazır müəllif.

M.Cəlalın ilk ədəbi fəaliyyəti ötən əsrin 30-cu illərinə düşür, zamanın sosial - siyasi vəziyyətindən, xalqa hansı məsələlərdə üz tutmasından bəhs olunur. Bu illərdə o, "Sara", "Badamın ümidi", "Nənənin hünəri" və s. hekayələrini qələmə almışdır. Bu və digər əsərlərdə ciddi əxlaqi və sosial problemləri qoyur: insanın müstəqil seçmə azadlığına imkan yaradılmalıdır, müəyyən şərait olmalıdır. Belə bir seçmə imkan alternativləri subyektiv bilməsi və onlardan birinə üstünlük verilməsi azad qərar təmin etməlidir və bu, könüllü olsun, icrasını tapsın" - yazan Allahverdi Eminov təxmini belə ümumiləşdirir.

"Gözün aydın" və "Səfər" də,

ümumən 30-cu illərdə qələmə aldığı hekayələrində əsgər, qızıl ordu, dava anlayışları təsvirini tapmışdır, həmçnd, onun övladları müharibəyə getməmişdilər, görməmişdilər. Belə bir tarixi zamanda yanaşan A.Eminov yazır ki, rəhbərlərə əsərlər həsr etmək qaçılmaz idi, məsələyə məhz bu gündən müstəqil psixologiyasından qiymət vermək düzgün olmazdı. Mir Cəlal kənarında dayanmağa üstünlük verdi.

Ədibin Böyük Vətən müharibəsi illərindən əvvəl maraqlı, vətənpərvərliklə səslənən "Vətən oğlu", "Dost görüşür", "Vıdan əzəbi", "Qonaqpərsi" və s. hekayələri həvəslə oxunurdu, kənd-

dəki oyanışdan, canlamadan, mədəniyyətdən danışılırdı. Lirik - psixoloji ovqat "İstifadə" hekayəsində qeyri-həqiqət və həqiqətin sübutu üçün bir xanımın oynadığı rola tamaşa edirik: "Həqiqətin həm sosial - siyasi və həm də əxlaqi - mənəvi statusu mövcuddur. Cəmiyyətdə və fərdi şəxsiyyətlərə rarası davranışda bu, o vaxt reallaşır - insan həqiqətin müdafiəçisi olur, əxlaqi münasibətlərə yer qalmamalıdır" - vurğulayır, konkret hekayələrin zəminində təhlil aparır. Belə ki, müharibə dövrü yaradıcılığı bədi - estetik və ideya - məfkure baxımından maraqlı doğurur, baxmayaraq ədəbi - sosial və yaradıcılıq mühiti məhdud idi, bir xətt, motiv hər şeyin fövqündə dayanırdı: hər şey cəbhə üçün, ele ədəbiyyat da cəbhə üçün. Yazıçılarımız da operativlik göstərirdi, öz əsərlərini, oçerklərini bu istiqamətə yönəltdilər, bir şərtlə, çəvik janra müraciət olunsun. Allahverdi Eminov Mir Cəlalın hekayə yazmasını səciyyələndirir: "Mir Cəlal getdikcə, müharibə uzandıqca mövzularını geniş epik lövhələrin fonunda seçirdi, qəhrəmanlıq göstərmiş döyüşçülərimizin surəti ədəbiyyata gəlirdi". Ədib "Vətən yaraları" hekayəsini (1943) "Vətən uğrunda" jurnalında çap etdirdi, üç əzəri - türk əsgərinin ha-yatını müəllif dililə nəql edir. A.Eminov onu da xatırladığı ki, Mir Cəlalın müharibə zamanı hekayələri haqqında mərhum akademik Bəkir Nəbiyev maraqlı fikirlər demişdir.

Müharibədən sonra Mir Cəlal hekayə janrında məhsuldar işləyir (1955-1959). "Subaylıq fəlsəfəsi" və "İnsanlığ fəlsəfəsi" hekayələrini nəşr etdirir. "Bu dörd ilə oxucuya ele qəlib yazıçı fəsilə verməmiş, həyatın bir zərəsi olan insan(lar) və cəmiyyət(lər) hansı həyat fəlsəfəsi: yaşamanın, faydalılığın və axirətin dialektikası, nəticəsi bərədə öz bədi mülahizələrini söyləmişdir. Hekayə janrından bir qədər kənara çıxıb publisist deymə, təhkiyəyə üstünlük verməmişdir" - fikrində tənqidçi tamamilə haqlıdır: İnsan əxlaqın, Allahın bəxş etdiyi, həyatda qazandığı mühüm xüsusiyyətlərə riayət etmişdir və bu, artıq fərdi isteklərdən sosial - mənəvi və siyasi - ictimai müstəviyə çıxır. "Adı çəkilən hekayələrdəki Mirzə Kəmtar, Mirzə Cavad və Murtuz oğlu Ələsgər belə bir mənəvi, hüquqi kompleksin aparıcılarıdır" - yazır.

"Mir Cəlalın "Ananın yarışı", "Bal-dan əvvəl", "Muştuluq", "Oğul", "Ailə" və sair hekayələri kitabda geniş təhlil edilmişdir. Bu əsərlərdə nikbin əhval - ruhiyyə öznü gizlətmir, baxmayaraq davadır, ölüm labüdü ola bilər. Bu hekayələrdə həm cəbhə, həm də arxada insanlar an kritik vəziyyətləri yaşamağa məcburdurlar, heç də personajların işi yağı kimi getmədi, idealdan gələn əxlaqi ziddiyyətlər nisbətən hall olunurdu. "Buna baxmayaraq yazıçı bədi situasiyaların tipologiyasını qurdu və əxlaqi sərvaların hər cür strukturunda Azərbaycan millətini təmsil etdiyini bürzə verdi" - oxuyuruq.

**Allahverdi Eminov
monoqrafiyada**

Mir Cəlalın müharibədən sonrakı hekayələrinin poetikasında ən xırda görülmə biləcək detalları belə, analiz etmişdir. Ümumiyyətlə, nəsrimizdə M.Hüseyn, M.İbrahimov, Əli Vəliyev, S.Rəhimov, Ə.Məmmədov, Ə.Əfəndiyev, İ.Əfəndiyev, Oruc Qoşqarlı ilə yanaşı İ.Şixli, B.Bayramov, İ.Hüseynov, S.Qədirzadə, Əfqan Əsgərov, Sabir Əhmədov, Əlibala Hacızadə və başqalarının hekayələrinə nüfuz edir və göstərir ki, yazıçılar təh-kiyədə, insan təsvirində, surətlərin təqdimatında konkretliyi, yığcamlığı nəzərə capdırır, sızılı - yalvarış xüsusiyyətləri görünür: "50-ci illərin sönklərində belə bir fikir də meydana gəlmiş ki, qeyri-adi obrazların kəskin mübarizəsi, gündəlik həyatın məişətçilikdən uzaqlaşması, münasibətlərdə əhtiras, hissələrin tərənnümü oxuculara təqdim edilirdi. Bu işə keyfiyyət dəyişməsinin göstəricisi kimi ədəbi tənqidə təqdir olunurdu" - qeyd edir, yeni tipik sosial və mənəvi münasibətlər, daxili tələblərlərin təkammülü, estetik - fəlsəfi meqayərlə xüsusi- lə, poestlərdə və hekayələrdə bədi inki-sarı tapmasını vurğulayır. Və Mir Cəlalın hekayələrində "bədi izləri" görür: "Dərs haqqında hekayələr" silsiləsi üzərində dayanır, eyni zamanda "Gül satan qız", "Ehtiram", "İmzasız hekayə", "Şapalaq", "Düz adam" və s. hekayələrində insanların məişəti, arzuları, şirin ünsiyyəti yeri gələndə lakonik, yumoristik dillə oxuculara təqdim olunur.

A.Eminov hekayə yaradıcılığının ideya - məzmun problematikasını orijinal mizanlarda, həyatla zaman paralelində, müasirlik kontekstində tədqiq etməklə yanaşı, hekayələrin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini də diqqətdə saxlamışdır. Bu əsərlərdə qoyulan sosial və mənəvi məsələlər hansılardır və yazıçı bu mətləblərin bədi həllinə necə yanaşır? - sualı ətrafında ilk dəfə olaraq sənətkarlığına toxunur: "Mir Cəlalın hekayə yaradıcılığının belə yüksək səviyyədə alınmasında üç əsas səbəbi fərqləndirərdim, - yazır: birincisi, mövzuları yaşadığı mühitdən götürməsi, ikincisi, bədi təxəyyülün çevikliyi - istedadı, üçüncüsü, oxucu zövqünün və marağının əks əlaqə harmoniyası".

Hekayələrində lirik, təbii kompozisiya üstündür, oxucu qavraya bilir. Kiçik əhvalatlarda ən xırda detallara daha məsuliyyətlə yanaşır, müəllifdən mətləb umurlar. "Bu isə o deməkdir ki, yazıçı mövzusunun təsirli, obrazlı ifadələri "bəzəməlidir", sərəst sözlərin məntiqi səslənməsinə nail olmalıdır". Sosial - məişət və əxlaqi - davranış prizmasına diqqətli olan Mir Cəlal orijinal psixologiyalı, mürəkkəb tələli insanların obrazlarını yaratmışdır, cəmiyyətdə bərədə yozumlarını ümumiləşdirmişdir. M.Cəlalın müasirliyinin bir səbəbini müəllif bunda axtarmışdır.

Ədəbiyyatşünaslıqda

"psixologizm" anlayışı işlədilir: əsərlərinin qəhrəmanlarının xarakter psixoloji baxımdan təhlil edilir, insanın əxlaqında və davranışında onun psixoloji dayanır, obrazların təhlili tənqidçidən asan yanaşma tələb etmir, gərəkdir daha incəliklərə, üzde nəzərə çarpmayanlara diqqət yetirilsin. Allahverdi Eminov bu bədi təzisini də orijinal faktlarla, detallarla oxuculara çatdırmışdır: bu monoqrafiyada ona görə alınmışdır ki, o, pedaqoqdur eyni zamanda.

Azərbaycan (Sovet) nəsr çox zəngin mövzular malikdir, bu üstünlük ilk öncə istedadlı yazarların yaradıcı fəaliyyətlə əlaqədardır. Müharibədən sonra ölkəmizdə gedən quruculuq illəri, cəmiyyətdəki münasibətlərdə qəbarmələr və çəkilmələr, ideoloji tələblərin qarşıya çıxması və ilaxir nərsədə öz əksini tapmaq zərurəti yaradırdı.

Elə də yaşlaşmamış yazıçılardan S.Rəhimov, M.Hüseyn, Əli Vəliyev, Əbülhəsən, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədov, Mirzə İbrahimov, Süleyman Vəliyev, və başqalarının xatırlayabildiyim, həm də ya-yadıqı dövrdən maraqlı romanlar, poestlər qələmə aldılar, İttifaq səviyyəsinə çıxdılar. Belə ədiblərdən biri Mir Cəlal Paşayev idi. O, xeyli sayda romanlar və poestlər, hekayələr yazıb nəşr etdirdi.

Bu faktları ortaya gətirməkdə məqsədimiz

oxucu tələblərinin necə ödənilməsi problemidir, xüsusən, gənc nəslin estetik və sosial - mənəvi rəncünə ödəməkdir. Rəziləşməyən tənqidçilər bu gün ortada atılmışlar və o iddiala düşmüşlər ki, bədi ədəbiyyatın funksiyası yalnız oxucuya zövq, həzz verməkdir macarəçilikdir. Bu fikrin əleyhinə çıxmıyır - olsun. Lakin bədi əsərlər eyni zamanda yeniyetmələrin və gənclərin (eləcə də yaşlıların) əxlaq (davranış) tərbiiyə-sinə güclü müsbət təsir göstərməsinə, onların şəxsiyyətinin inkişaf etdirməsinədir.

Man uzun illik pedaqoji - müəllimlik təcrübəmdən fikrimi irəli sürürəm. Yeni nəslin cəmiyyətə, onun aparıcı insanlara münasibəti birmənəli heç bir zaman kəsiyində olmamışdır, yalnız hər şeyin mövcudluğunu istəmişlər: məhz bu gün!

Ancaq yaşlaşdıqca heç də belə olmadığını dərk etmişdir. Mir Cəlal və onun nəslini yeni qurulan sosial sistemdə içində formalaşmış, təhsil almış və çalışmışdır. İnsanların nəyə ehtiyacı olduğunu ayarı görmüşlər - bir qələm adamı kimi. Demək, yazıçının bir mühüm vəzifəsi də şəxsiyyət tərbiiyəsi məsələsidir.

Həqiqəti çıxım ki, ədəblərimiz belə bir zəruri problemlə can - başla, qəlib rəhatlığı ilə, peşə tələbiə yanaşdırlar, öncə, onların özü valideynlər idi. Ancaq yazıçı əməyinin çoxfunktionalı təhlil edən, pisi yaxşıdan ayıran, aradaşın ədəbiyyatşünas - tənqidçilərdi, bunun özü böyük əməkdir, köməkdir, qiymətləndirməkdir. Məhz həmin illərdə (zaman kəsiyində) eyni nəslə məxsus Məmməd Arif, M.C.Əfərov, Orucali Həsənov, Əziz Mir Əhmədov, az sonra Əhad Hüseynov, İmamverdi Əbilov, Qulu Xəlilov, Xəlil Əmirzəyev, Bəkir Nəbiyev, Şamil Salmanov, Asif Əfəndiyev və başqaları yetişdilər.

(ardı növbəti sayımızda)